

Септембар 2007.

**Глас
Косова и
Метохије,
Београд**

САДРЖАЈ

1912—ПРИЗРЕН 4

Ђурађ Бранковић-Правда за деспота 8

Кад замиришу јорговани 11

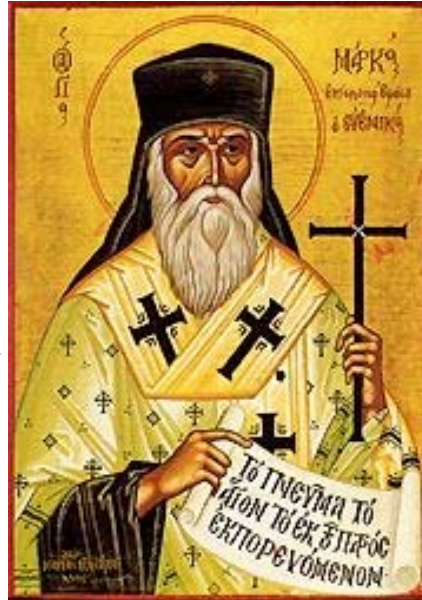

Повеља деспота Ђурађа манстиру Есфијмен на Светој Гори

МАРКО ЕВГЕНИК ЈЕ РЕКАО - НЕ!

И у наше време говори се и расправља о могућности да се хришћанство после безмало хиљаду година уједини. Као што је познато, до „Великог раскола“ дошло је 1054. године, кад се хришћанска васељена распала на два дела, православни Исток и римокатолички Запад. У столећима која су уследила, с времена на време, улагани су знатни напори да дође до поновног уједињења хришћанства. Унија је склопљена у два маха, у Лиону 1274. и у Фиренци 1439. године, али је оба пута остала мртво слово на папиру. Одбацили су је како византијско свештенство, тако и византијски народ јер је утаначена под условима који су православље стављали у потчињен положај. Један од најважнијих учесника на црквеном сабору у Фиренци с византијске стране био је Марко Евгеник. Реч је о ученом богослову и до-

следном духовнику, антилатински настројеном и непоколебљивом у својим уверењима.

Свети Марко Ефески

Сматра се да је будући црквени великодостојник рођен у византијској престоници 1394. године. Потицао је из угледне византијске породице: био је син ђакона Георгија Евгеника који је служиовао као сакеларије (једна врста црквеног чиновника) у храму Свете Софије у Цариграду. Иначе, Георгије Евгеник потицао је из Трапезунта, града на јужним обалама Црног мора и престонице малене царевине која је припадала византијском цивилизацијском кругу. Георгијева супруга и мајка Марка Евгеника звала се Марија и била је кћи лекара Луке. Дечак је на крштењу назван Манојло, што је било његово световно име све док није примио монашки завет. **(наставак—стр. 2) →**

Немањићи и бугарски цареви БРАЋА ПО МАЈКАМА

Везе са суседном Бугарском имале су кључни значај за српску државу у средњем веку. Србија се у 9. и 10. веку налазила у подређеном положају према тада врло моћном Бугарском царству. Забележено је и да су 864. године Срби у својим планинама зауставили и поразили бугарску војску и да су заробили Владимира, сина бугарског цара Бориса. Бугари су опустошили српске земље 924. године, након чега је Србија једно време била само зависна област све док се није ослободила под кнезом Чаславом Клонимировићем. И друга српска држава - Дукља - одржавала је блиске везе с Бугарском. Дукљански владар Јован Владимир оженио се кћерком македонског и бугарског цара Самуила Косаром. Његов даљи потомак - дукљански краљ Бодин - у време побуне Бугара против Византије, чак је био проглашен бугарским царем под именом Петар (1072. године).

Изузетно блиске везе између Србије и Бугарске уочавају се и у доба Немањића. Српски владари успостављали су у готово свакој генерацији брачне везе с бугарским владарским породицама. Четири Бугарке биле су удате за Немањиће, док су четири Српкиње биле удате за бугарске владаре. О тим брачним везама не знамо много. Средњовековни документи, а нарочито животописи владара, најалост ретко или никако, не помињу њихове бракове или супружнике. Детаљније је позната судбина само неких од тих жена, као и њихових потомака, али некада је име супружника све што је историја сачувала. До нас нису допрле љубавне заклетве, нити приче о љубакању у предвечерње сате, о занесеним погледима, о стиску руке, нити заклетве о вечној, доживотној верности...

(наставка на стр. 6) →

Долазе Русу!

Мало пре почетка великог црквеног сабора у Ферари и Фиренци на коме је између римокатолика и православаца требало да буде склопљена унија, Марко Евгеник постао је митрополит града Ефеса. То се десило 1437. године. Како је забележено у сачуваним изворима, учинио је то после убеђивања и повинујући се вишим интересима цркве, а не добровољно. Реч је о славном античком, а потом и хришћанском средишту на западним обалама Мале Азије. Овај град се још од 1304. године налазио у турским рукама и био је заувек изгубљен за Византију. То што је изабран за митрополита Ефеса није значило да је отишао у дрвени град. Тек неколико година касније, под околностима које могу понети придев ванредне, Марко Евгеник стигао је у Ефес. Као и многи други титуларни митрополити и епископи малоазијских градова који су били на простору под влашћу Османлија, и он је углавном боравио у Цариграду.

Да би се разумели догађаји везани за одржавање црквеног сабора на коме су се срели представници источног и западног хришћанства, потребно је нагласити оновремену подељеност византијског друштва на противнике и присталице уније с римокатоличком црквом. Трагика и једних и других састојала се у томе да су обе оштро супротстављене групације, додуше свака на свој начин, биле истовремено реалисти, али и жртве идеалистичких заблуда у којима се губио смисао за реално сагледавање ондашњег стања. Реализам латинофила огледао се у процени да само са Запада може доћи помоћ против Османлија који су опасно запретили да сруше немоћно и исцрпено царство и да је унија само нужни уступак којим би се обезбедио спас. Исту врсту смислене процене показивали су и туркофили, свесни огромног нерасположења већине свештенства и највећег дела становништва које је сваку помисао црквеног сједињавања чинило утопистичком. У том смислу чувена је изјава Луке Нотараса, византијског великодостојника 15. столећа, који је рекао: „Више волим да у сред града (Цариграда) видим турски турбан него латинску митру.“ Заблуда присталица уније лежала је у нереалним надама у готовост Запада да похита у помоћ, а идеализам противника уније огледао се у погрешном веровању у мирну симбиозу са Османлијама.

Византијски цар Јован VIII Палеолог (1425-1448) све наде у борби против Турака полагао је у земље западне Европе и веровао је да ће после склапања црквене уније одатле стићи помоћ животну угроженој Византији. Пут Италије кренула је веома бројна византијска делегација у којој су се, осим цара и васељенског патријарха Јосифа II (1416-1439), налазили бројни црквени и световни великодостојници. Међу двадесетак архијереја био је Висарион, митрополит Никеје и касније кардинал римске цркве, док је Марко Евгеник заступао интересе источних патријарха - првосвештеника Александрије, Антиохије и Јерусалима - којима муслиманске власти нису дозволиле да путују на сабор у Ферару. У делегацији су се налазили и филозоф Георгије Гемист Плитон, затим тројица монаха са Свете горе, функционер цариградске Патријаршије и историчар Фирентинског сабора Силвестар Сиропул, Георгије Схоларије и други.

Византијска делегација, коју је предводио василевс Јован VIII Палеолог, на пут је кренула крајем новембра 1437. године. У Венецију су стигли у фебруару, а у Ферари, где је требало да се одржи сабор, обрели су се у марту 1438. године. Ислашаници из Русије, којих је било око две стотине и које је предводио кијевски митрополит Исидор, после дугог путовања приспели су у августу 1438. и умногоме су ојачали православну странку. Било је учесника и из других земаља које су припадале источном хришћанству, а када се поброје и сви њихови пратиоци, папска курија морала је да издржава око осам стотина људи.

На сабору који је свечано отворио папа Евгеније IV (1431-1447) расправљало се о суштини чистилишта, затим су се водиле жустре препирке око такозваног филиоуе, то јест проихођења Светог духа, много сати расправљало се и о папском примату, а није мимоиђен ни разговор о употреби квасног или бесквасног хлеба приликом причешћа. Била је реч

о вишемесечним заморним заседањима, појединачним преговорима, свађама и жалбама на беспарицу јер папска курија није била у стању да редовно исплаћује трошкове многобројним учесницима. Због куге која се појавила, али и све горе ситуације с папином благајном, сабор је у првим месецима 1439. године из Фераре пребачен у Фиренцу.

Међу учесницима с православне стране од самог почетка издвојио се неустрашиви и проицљиви Марко Евгеник, који се показао „као храбри и непобедиви лав“, како је касније остало забележено у његовом житију. Он је ватрено упозоравао западне богослове да су они скренули с некада заједничког пута и да су увели неке новине, а да православци и сада верују у исто оно у шта су веровали и раније. Кад је видео куда воде саборске седнице, ефески митрополит размишљао је у једном

тренутку и о томе да се врати у домовину. Ипак, на наговор цара Јована VIII Палеолога одустао је од такве намере и био најтврђи преговарач православне стране.

Остали чланови византијске делегације, спремни да се попусти Латинима, убеђивали су га да у име виших интереса попусти у својим богословским стајалиштима. Посреди је била чувена икономија, византијско политичко начело којим се у нередовним приликама и у име часних циљева дозвољава одступање од строге привржености црквеним канонима. На то им је Марко Евгеник наводно одговорио: „Ствари вере не допуштају никакво попуштање и икономију. То је као када би казао: 'Одсеци себи главу, па иди куда хоћеш!' Никада, о човече, оно што се тиче цркве, не решава се нагодбама. Јер, не постоји нешто средње између истине и лажи.“ На истрајавање да се над читавом хришћанском васељеном призна папина врховна власт, Марко Евгеник је упозоравао да је римски првосвештеник само један од патријарха, „али и то под условом да буде православни“.

Мучно ћутање

Сабор је протицао у напетост атмосфери у којој су узвишену и мирну расправу, каква би доликовала таквом скупу, замениле бескрајне и мушчаве препирке. Као доказни материјал често су изношена и позивања на недопустиво мали и тенденциозно изабрани број рукописа светих отаца и учитеља цркве, а недовољно познавање латинског код Византинца и грчког међу Латинима додатно су отежавали споразумевање. Нису биле ретке ни ружне сцене кад је неким учесницима било забрањено да изнесу своје ставове. Како је сабор протицао, видело се да

Цар Јован VIII Палеолог

је византијска делегација све спремнија да пусти противничкој страни. Сачувана су и сведочанства о подмићивању појединих учесника сабора с византијске стране. Узбуђени Марко Евгеник, који се није слагао с равнодушношћу и помиреношћу са судбином испољеном код неких својих сународника, одлучно је тврдио: „Латини су уистину јеретици, а ви их не називате тако јер очекујете да се заблудели преобрате.“ Двојица архијереја, озлојеђени због овако искључивог и увредљивог става, оштро су му узвратили питањем: „Ко си ти да Латине називаш јеретцима?“ Том приликом маломало није дошло и до физичког обрачуна међу појединим учесницима сабора. У свађи која је настала, Висарион, ми-трополит Никеје, добадио је Марку Евгенику: „С безумницима не желим да разговарам!“ Будући да је излазио, митрополит Ефеса му је довикнуо: „Ти си изрод и тако се и понашаш!“ Евгеник се с подједнаким жаром борио и против латинских учесника и против униониста на византијској страни.

Кад се говори о току сабора и његовим учесницима, не треба губити из вида да једну слику дају византијски извори, поготово они изразито наклоњени Марку Евгенику, а сасвим другачију латински извори. Док први готово некритички величају доследног духовника, други митрополиту Ефеса пребацују да је био претерано тврдокоран и потпуно неспреман да о спорним питањима прихвати било какво разложно убеђивање Латина. У сваком случају, он је остао доследан својим уверењима и на завршној свечаности у фирентинској катедрали, 6. јула 1439. године, кад су кардинал Јулијан Чезарини и никејски митрополит Висарион на грчком и латинском језику прогласили унију, није ставио свој потпис на саборски записник. Кад је то чуо, папа Евгеније IV разочарано је узвикнуо: „Дакле, ништа нисмо урадили!“

Свестан да његов одважни гест, због кога су га у Византији касније дочекали као јунака, носи одређене опасности, Марко Евгеник је од Јована VIII Палеолога затражио и добио заштиту како у Италији, тако и у Византији. Василевс га је у неколико наврата узимао у заштиту, па му је чак обезбедио и да се у Цариграду враћа на галији, а не на теретним лађама. Тако се ефески митрополит, заједно с царем, преко Венеције вратио у византијску престоницу 1. фебруара 1440. године. По повратку на Босфор, а у ишчекивању западне помоћи и настојању да смањи супротности унутар византијског друштва, Јован VIII Палеолог показивао је широкогрудост и стрпљење према противницима уније.

Дука, византијски историчар 15. века, саопштава како су у Цариграду дочекали византијску делегацију по повратку из Италије. Тек што су се путници искрцали, радознали житељи престонице, као што је било уобичајено, почели су да их запитују: „Како сте? Какве вести нам доносите са сабора? Јесмо ли победили?“ Уследио је горак одговор учесника сабора: „Издали смо своју веру и продали побожност за безбожнштво. Издали смо свете дарове и постали азимити.“ (Азимити је назив за римокатолике који користе бесквасни хлеб - азиму - док православци употребљавају квасни хлеб.) На питање „Зашто сте потписали?“ они су одговарали: „Због страха пред Францима!“ Помало збуњени, грађани су упитали: „Зашто? Зар су вас Франци стављали на муке, бичевали или затварали у тамницу?“ Уследио је негативан одговор: „Не, али је потписала наша десна рука, и нека буде одсечена. Исповедио је наш језик, и нека буде ишчупан!“

Потом је завладало мучно ћутање. Становници Цариграда били су потиштени због оног што су чули, а учесници сабора посрамљени оним што су учинили, па се догодило да црквена служба није одржана иако је било време Великог поста. Једноставно, нико није желео да служи са онима који су издали своју веру. У таквом расположењу и осећању погружености и неверице прошли су фебруар, март и април

1440. године. Онда је Јован VIII Палеолог одлучио да изабере новог патријарха: најпре је столицу византијског првосвештеника понудио Марку Евгенику, који је ту почаст одбио, а онда се обратио Антонију, митрополиту Хераклеје, али је и он захвалио на указаном поверењу. Ни трапезунтски митрополит, као ни представник светогорског манастира Ватопеда, нису желели катедру унијатског патријарха. Јовану VIII Палеологу је лакнуло кад се, најзад, осведочени унијата Митрофан из Кизика сагласио да постане цариградски архипастир. Истовремено, био је то тријумф униониста.

У међувремену, по повратку са Апенинског полуострва, Марко Евгеник је развио живу делатност којом је желео да сруши оно што је договорено у Фиренци. За разлику од осталих чланова византијске делегације, становници Цариграда њега су дочекали с дивљењем и окупљени народ, без обзира на узраст и друштвени положај, поздрављао га је и клањао му се. Поједини западни истраживачи сматрају да Марко Евгеник своја богословска дела није писао за учене теологе, него пре свега за обичан народ и да се трудио да их срочи тако да буду јасна и недовољно образованим монасима и народу. Важно је подвући чињеницу да је делатност ефеског митрополита далеко надмашивала оквире црквених распри и непосредно је утицала на распоред и понашање политичких снага у царству. Уследио је прави мали рат против присталица сједињења с Римом, али је после избора унионисте Митрофана за новог патријарха, митрополит Ефеса морао осетити извесну несигурност, па се 15. маја 1440. године, управо на дан кад је нови цариградски архипастир служио свечану литургију - и у њој помињао папино име! - заједно са Антонијем, митрополитом Хераклеје, одлучио на бекство из престонице.

Марко се најпре запутио Османлијама у Брусу, да би отуда накратко отишао у Ефес, седиште своје дијецезе и град у коме, како је речено, никада раније, а ни касније није боравио. Онда се упутио на Свету гору, али кад је пролазио поред Лимноса, неки су га препознали. Царске власти деловале су врло хитро - ухватили су непопустљивог свештеника и бацили у тамницу на овом острву у Егејском мору, где је провео око две године (1440-1442). У међувремену био је очевидац турског напада на Лимнос и, пошто је схватио да никако неће моћи да оде на Свету гору, у лето 1443. године обрео се у Цариграду. И овога пута боравио је у манастиру Светог Георгија Манганског. Будући нежног здравља, а мучен тешком болешћу с којом се суочио још у Фиренци, Марко Евгеник се упокојио 23. јуна 1445, тек што је напунио педесет година. Сахрањен је у манастиру Светог Георгија Манганског. Тако се завршио један живот који је у Цариграду имао и своје исходиште и своју утоку.

Већ су савременици за Марка Евгеника тврдили да је „нови Василије Велики“ и „нови Богослов“, доводећи га на најлепши начин у везу с Василијем Великим, знаменитим кападокијским оцем 4. stoleћа. С друге стране, назив Богослов уживају само тројица људи: Јован Богослов, Христов најмлађи и омиљени ученик, писац јеванђеља, Григорије Богослов, епископ града Назијанза и велики црквени отац 4. века, и, напоследку, Симеон Нови Богослов, чувени мистик који је живео у другој половини 10. и првим деценијама 11. stoleћа. Због заслуга и непоколебљивости у одбрани вере, православна црква га је 1734. године прогласила за светитеља и сваког 19. јануара прославља преподобног ефеског митрополита Марка Евгеника.

1912. НАШИ НОВИ ГРАДОВИ: ПРИЗРЕН

Наш славни Призрен, Цариград српских царева, спада у ред најстаријих градова на Балканском полуострву, јер је на месту данашњег Призрена била римска Theranda. Грци

су га звали *Приџдриана* а наш га је а народ називао данашњим именом Призрен, сем тога и Презрен, Прездрин, Приздрен; Турци су га звали Торсерин и Персерин, Арнаути Призренди. Марко Миљанов га редовно зове Приздрен. У народним се песмама зове бијелим Призреном, убавим и питомим местом, српским Цариградом: „Рано рани српски цар Стјепане, у Призрену своје Цариграду“. У споменицама и путописима име Призрен пише се и врло различито:

призренски, Prizrien, Prizrenum, Presarin, Prisareno, Preseren, Prisereni, Preisereno, Prizeren, Pereserin, Prisreno, Prisirien, Priserzrѣнь, Призрѣнь, Презрѣнь, Призрѣнь,

rine, Prisdeno, Pristren, Prisarın, Presren, Prisrena, Presari, Preserin итд. Види се дакле и по овим именима да су се данашњи народни називи Приздрен, Прездрин и Презрен, поред општег имена Призрен, чули и раније. У средњем веку Призрен је био једно од нај-знатнијих трговинских места у српским земљама. На-лазио се на најкраћем путу који је срце српских земаља, Стару Србију, везивао са јадранским приморјем, куда је готово сва српска средњовековна трговина ишла. Није био много удаљен ни од солунског и босанског друма. Важност се Призрена подига особито, кад се у њему решавала судбина Балканског полуострва: највећи свој политички и трговински значај постигао је Призрен за владе цара Стевана Душана, који га је учинио својом престоницом и који је у њему подигао манастир св. Михаила. Трговински значај Призрена у том времену види се нарочито по томе, што су Дубровчани у њему имали своју велику колонију, силне дужнике, у грађанству свој ђенерални конзулат; што су закупљивали и призренску царину, па су чак радили, најпре код краља дечанског, а затим код цара Душана, да им се за заштиту дубровачких трговаца у Призрену уступи чак акрополъ призренски, castrum, castellum Presren, Prisarınum, како су то Дубровчани писали 1332. године. На томе су Дубровчани много радили, нарочито док је Душанова престоница била на Косову у Сврчину, и ја бих претпоставио да су Дубровчани хтели да имају тај кастел у својим рукама да би се заклонили од Арбанаса у евентуалним нападима њиховим на Призрен из тада још неосвојене и неумирене Албаније, а у споменицама има врло много вести и спомена да су дубровачки каравани и трговци много страдали од арбанашких разбојника. Разбојништво и напад на мирне путнике и трговце је стално занимање Арбанаса почев од 13. века па до наших дана. Још у 16. веку, по Канеју (1573), кроз Качаник се није могло проћи од разбојника арбанашких.

Дубровачки консул, по жељи призренских Дубровчана, станао је стално у Призрену, и само је, кад је то потребно било на позив дубровачких трговаца, ишао на краљев двор у Сврчин код Приштине и на вашаре и тргове, а годишње два пута је обилазио све дубровачке колоније у Србији. Дубровачка се колонија у Призрену повећа, кад се у првој половини 15. века растури дубровачка колонија у Брскову. Економски и трговински значај Призрена у 14. веку види се по томе, што је град Призрен тада ковао и свој новац, као и сами владоаци и јачи феудали.

Турци су заузели Призрен у јуну 1455. године. Под 9. јуном

1455. године наш летописац је забележио: „Прими цар Призренац и Призрен стари 21 јуна“. Да ли је овај Призренац онај кастел што га 1331. и 1332. године толико много тражаше Дубровчани за своје трговце? Изгледа да се дубровачка колонија у Призрену по турском освојењу При-зрена смањила и растурила.

И за турске владе у 16. веку Призрен се помиње као да није био мала варош. Само Мехмед Хајредин Кукли-бег 1537. године имау Призрену 117 дућана и 6 воденица. У другој половини 16. века Призрен страда од Арбанаса и Синан-паше Ротуловића. Дечански је калуђер забележио под годином 1574: „Велики зулум бијаше тогдa од Арнаута, особито од Махмут-беговића у Пећи, у Скадар од Иван-беговића, потурчени Бушатлије, у Призрен Синан-паше Ротуловића, у Ђакову од Елсу-паше. Две хиљаде християне околo ови вароши исекоше“.

У 17. веку Призрен се помиње као велика и знатна варош. Марин Бици (1610) описује Призрен као отворену варош „без зидова“ (градских); има 8600 кућа, доста великих; готово све куће имају своја дворишта, као и сеоске куће у Италији, и Призрен, по величини, не уступа ниједној вароши у Старој Србији осем Скопљу (које је од Призрена већа варош); варош је пуна чесама и живе, текуће воде, која окреће воденичке витлове и чини варош угледном и пре-красном. Софијски архиепископ Петар у својој историјској расправи о призренском епископату (1655) рачуна да у Призрену има 12 000 кућа, од којих су 30 католичких а остало православни Срби и Турци; у вароши се налази преко 300 воденица; Призрен се налази на врло лепом положају, а у пределу изобилном у житу, вину и риби. И Ст. Гаспари (1671. године) рачуна Призрен у ред главних вароши у Србији. Лепе нам податке о Призрену 17. века пружа Петар Богданић Бакшић, о коме г. Чедa Мијатовић мисли да је потомак Душанова Богдана. Призрен тргује највише вином и кордованом; у њему се израђују разне пушке и димскије. Око Призрена пуно је родних винограда, који дају изврсно вино. Масареки (1651 г.) помиње да призренски трговци извозе вуну чак у Германију преко Београда. Види се, дакле, да је сточарство било развијено на Шар-планини. Али је Призрен и у 17. веку страдао од планинаца Арбанаса, нарочито од Миридита, како то Бакшић истиче. Иако је католика било мало, 30-40 кућа, у 17. веку столује католички владика, који је потчињен софијском католичком архиепископу. Понекад је Призрен страдао од нових турских намета. По једном запису, 1651. године у Призрен дође Мехмет-паша и узео од народа 10 000 акчи на име новог намета дотле ненаплаћиваног „кафтанаке“: „А он узео 10.000 ва та оскудна и нуждна времена, ох!“, вели тај јадник који је цео запис дао.

У 18. веку Призрен се помиње као „место Призрен“. У њему је при цркви св. Ђорђа православна митрополија и православни се митрополит зове призренски и рашки. Занати су му организовани у еснафе (1788. г. помиње се еснаф мутавцијски у Призрену). При крају 18. века и наш је Призрен настрадао од Арбанаса, када су пострадали и пропали многе вароши и села у српским земљама од крцалија и Арбанаса. Поп Сава из Призрена забележио је: „На 1795 года пленен бист Призрен од Махмут-паше“ (Бушатлије). Призрен је тада морао љуто пострадали од тог Бушатлије и његових Арбанаса, кад је ускоро после тога барон Феликс де Божур нашао у Призрену број становника мањи од броја кућа (домова) у 17. веку: Божур рачуна у њему 7-8 000 становника, а Пуквиљ (1805) Призрен, некад богат и велик, зове доста насељеном варошицом (Prisrendi, petite ville assez peuplee).

Где се дело оно многобројно призренско станивништво 17. века? Вероватно се разбегло испред арбанаских армија, а свакако је нешто и изгинуло. Иако је Призрен при крају 18. века љуто настрадао, ипак се он у 19. веку брзо подигао. Један француски извештај из почетка 19. века помиње Призрен као варош прилично насељену на важном трговачком друму који је водио из Скадра преко Призрена и Тетова у Скопље; становници су му нешто муслимани а нешто хришћани, а језик им је српски; Призреном управља бег зависан од охридског паше. Вук Караџић помиње 1827. године Призрен као стари град с великом вароши. Ами Буе (1840) узима да је Призрен једна од најлепших и најбогатијих вароши у европској Турској.

је много и табака и терзија. Призренски се сахијан извозио у Маџарску, други се призренски производи извозили на све стране, нарочито у Мисир и Србију. Трговина је сва била у рукама хришћана. Али је тада већ друм скадарски постао несигуран и рђав, да се Призрен почео окретати Солуну, одакле је добивао енглеску робу. Мекензијева и Ирбијева не смањују Призрену број становништва, али тврде, разуме се погрешно, да је „сасвим без икакве политичке и трговинске важности“. Важну статистику Призрена пружа поуздани Милер у својој Арбанији (1844). Он рачуна да у Призрену има 6 000 кућа, од којих су 4/5 Срба и сматра Призрен као једну од најкраснијих, најбогатијих и најрадних вароши у Турској.

Призрен 1913. године

Има преко 26 000 становника. Разни занати, вели Буе, и његова транзитна трговина између Турске и приморске Арбаније учинили су да се повећа богатство и број његова становништва; има покривену чаршију, 12 великих џамија, више сахатних кула, једну православну и једну католичку цркву; столица је православног владике; није тако прљав као остале вароши у Турској.

После овог лепог напретка Призрен се непрестано повећавао и богатио. Гилфердинг 1857. године рачуна у њему 4 000 домова. Тада је и Призрен био у трговинским везама са Београдом, Сарајевом и Скадром; становништву је главно занимање била трговина, која је претежно била у рукама православних; жива је била призренска чаршија и захватала је неколико покривених улица. Хан (1863) рачуна у Призрену на 46 000 становника и 1 200 дућана у чаршији. Призрен је тада сматран за главну оружницу на Балканском полуострву, јер се у њему много оружја израђивало. Поред многих пушکارа било

Још 1857. године Гилфердинг је рекао: Када би Призрен био у сигурним саобраћајним и срећним политичким приликама, он би изнова, као и за време цара Душана, постао српским Цариградом - средиштем живота и рада целе западне половине Балканског полуострва. После пуних 457 година робовања Призрен је опет постао слободан. Мајка његова, отаџбина Србија, донела му је слободу, а радом руку деце своје Србија ће Призрену, српском Цариграду, донети и сигурна саобраћајна средства и срећене и срећне политичке прилике, па ма како се звали и ма колики да су непријатељи српског народа.

К. Н. Костић. -

ДЕЛО: Лист за науку, књижевност и друштвени живот

**Београд (шт. Доситеј Обрадовић),
јануар 1914, књ. 70, св. 1, стр. 89-94.**

Српкиња - бугарска царица

Српски краљ Стефан Владислав, унук великог жупана Немање, био је ожењен Болеславом, кћерком знаменитог бугарског цара Јована Асена II, једног од најмоћнијих владара свог доба на Балкану. Владислав је дошао на престо Рашке уз подршку таста из Бугарске збацивши свог старијег брата Стефана Радослава (1234. године).

Користећи своје везе, Владислав је успео да из бугарске престонице Трнова пренесе у Србију, у манастир Милешева, мошти свога стрица светог Саве. Наиме, приликом посете двору у Трнову 1226. године, архиепископ Сава разболео се и умро, па је ту био и сахрањен. Међутим, након смрти моћног таста, Владислав губи подршку међу српским племством. Био је приморан да преда власт млађем брату Урошу I. У браку с Бугарком Болеславом, Владислав је имао два сина - жупана Стефана и Десу, као и једну кћерку. Сестра Стефана Владислава, односно кћи Стефана Првовенчаног, чије име није сачувано, била је удата за бугарског севастократора Александра, брата цара Јована Асена II. Њен син севастократор Калојан подигао је близу Софије знамениту цркву Бојану, с чувеним фрескама из 1259. године које су данас уписане на листу светске баштине Унеска. У натпису ове цркве Калојан помиње да је „унук светог Стевана краља Српскога“.

Једна друга српска принцеза непознатог имена била је мајка бугарског цара Константина Тиха, чији се портрет такође налази у цркви Бојана. Наиме, кћи великог жупана Стефана Немање била је удата за бугарског великаша Тиха Асена. Њихов син, односно Немањин унук који се звао Константин Тих Асен, био је две деценије бугарски цар (1257-1277). У једној повељи Константина Тиха помиње се „св. Симеон Немања, деда царства ми“, а и византијски хроничари говоре о њему као „упола Србину“. У Константиново доба у Бугарску су упали Монголи и опустошили целу земљу. Једном приликом цар Константин Тих пао је с коња и сломио ногу. То су искористили његови непријатељи, побунили се и убили га. Његов син Михаило Асен није успео да обезбеди очево наслеђе. И њега су убили 1300. године.

Смрт Константина Тиха имала је посредни утицај на власт у Србији. Неколико година касније, српски краљ Драгутин у лову је пао с коња и такође сломио ногу. Протумачивши незгоду као Божију казну и сетивши се несрећне судбине свог рођака у Бугарској, Драгутин је решио да избегне сличан крај. На сабору у Дежеву, 1282. године, добровољно је уступио власт млађем брату Милутину, задржавши само неке области на северу Србије.

Краљ Стефан Урош II Милутин, у низу веза (био је ожењен најмање пет пута, а можда и више), склопио је брак 1284. године са Аном, кћерком бугарског цара Георгија I Тертера. Овај цар био је куманског порекла и владао је у време слабљења Бугарске као балканске силе. Изгубио је власт 1292. године. Након тога до смрти (1308) живео је на двору свог сина цара Теодора Светислава. Краљ Милутин променио је жену чим су се променили његови политички циљеви. Након што је решио да склопи мир с византијским царем Андроником II Палеологом, Милутин је 1299. године отерао Бугарку Ану и оженио се царском кћерком Симонидом, која је тада имала само осам година. Ана Тертер се у другом браку удала за византијског племића. Милутинов (вероватно ванбрачни) син Стефан Урош III Дечански био је у првом браку, око 1293. године, ожењен Теодором, кћерком бугарског цара Смилеца.

Теодора је била мајка најмоћнијег српског владара цара Душана (умрла 1322). Смилец, деда цара Душана, био је бугарски великаш. Дошао је на царски престо 1292. године. Био је ожењен кћерком византијског севастократора Константина Палеолога (брата византијског цара Михаила VIII Палеолога). Према томе, цар Душан је посредством своје бабе, бугарске царице и византијске принцезе, имао додатни основ да претендује на царски престо Византије. Стефан Дечански и Теодора су, поред Душана, имали још једног сина - Душицу, који је умро млад у Цариграду, у време прогонства његовог оца Стефана Дечанског.

И кћерка краља Милутина Ана (или Неда) била је удата за бугарског владара - цара Михаила Асена III Шишмана. Као и већина бугарских царева тог доба, Михаило није постао владар 1323. године по праву наследства, него силом и коришћењем свог положаја господара Видина. Основао је последњу царску династију Бугарске. Убрзо после ступања на престо, слично краљу Милутину, Михаило Шишман се развео од своје супруге Српкиње да би се оженио византијском принцезом. Касније је заратио са Србима, али је у чувеној бици код Велбужда, 1330. године, изгубио и престо и главу. Овом битком, у којој се по ратничким способностима посебно истакао краљев син Стефан Душан, Србија се потврдила као најзначајнија сила на Балкану тога доба.

У „Краљевству Словена“ Дубровчанина Орбина, приповеда се како је „У бици био рањен и оборен с коња цар Михајло. Али пошто га нису тада препознали, касније га је нашао један српски коњаник међу онима који су се због рана били склонили у шуму, где су лежали на земљи јер се нису могли макнути с места. Кад је био доведен пред краља Стефана, овај му је рекао да га је праведни суд божији довео до тога. На то Бугарин ништа не одговори, већ обрати поглед према њему, подигне прст према небу и рече: ‘Нека се испуни воља Божја’. Изрекав то, издахне.“

Битка код Велбужда између Срба и Бугара (1330)

„...И Господин краљ (тј. Стефан Дечански) устрои своје војнике на чете (пукове) веома смислено и разумно; један део изабраних својих војника одлучи да иде на рат са сином његовим, младим краљем (тј. Душаном), а сам са другим делом војске; и тако се устреми на рат, говорећи: ‘У име твоје, Господе, погнаћу непријатеље моје и победићу их’. И тада затрубише убојне трубе, судари се оружје с обе стране, и коњи фрчком зарзаше, и био је велики вапај. Младићи превисокога краља, тако устројени на рат, на обе руке стрељаху и ништа нису грешили, и почеше се моћно борити, стојаху крепко, не разилазећи се ниједан од другог. И тако борећи се, би велико падање Бугара, и тако одоли српска сила...“

(Даншлов настављач)

Михаила Шишмана наследио је његов и Анин син (односно унук краља Милутина) Јован Стефан, који је претходно с мајком живео у избеглиштву у Србији. Међутим, већ након годину дана, бугарска властела се побунила, збацила Јована Стефана с власти и довела на престо његовог рођака Јована Александра. Јован Стефан је с мајком поново побегао у Србију, а затим у Дубровник, па у Италију, где је и умро око 1373. године. Имао је два брата, Шишмана и Михаила. Њихова мајка Ана Немањић дуго је живела у изгнанству у Дубровнику (1337-1346). Њен син Шишман такође је умро у Дубровнику, а сахрањен је у бенедиктинској опатији на Локруму.

Душанова љуба

Следећу српско-бугарску брачну везу склопио је Стефан Урош (ИВ) Душан, након обарања и убиства свог оца Стефана Дечанског. Као врло практичан човек и владар, несклон сентименталностима, Душан је „заборавио“ на интересе свог брата од тетке, бившег бугарског цара Јована Стефана. Уместо тога, одлучио је да поправи односе са источним српским суседима, па је склопио савез с новим бугарским царем Јованом Александром, који је дошао на власт исте године кад и Душан. У складу с обичајима, овај савез учвршћен је браком Стефана Душана с царевом сестром Јеленом, склопљеним на Ускрс 1332. године. Цар Душан је, према томе, имао веома блиске везе с бугарским владарима - и мајка и супруга биле су Бугарке. Тако се значај бугарских веза за Србију потврђује и у личности најмоћнијег од српских средњовековних владара.

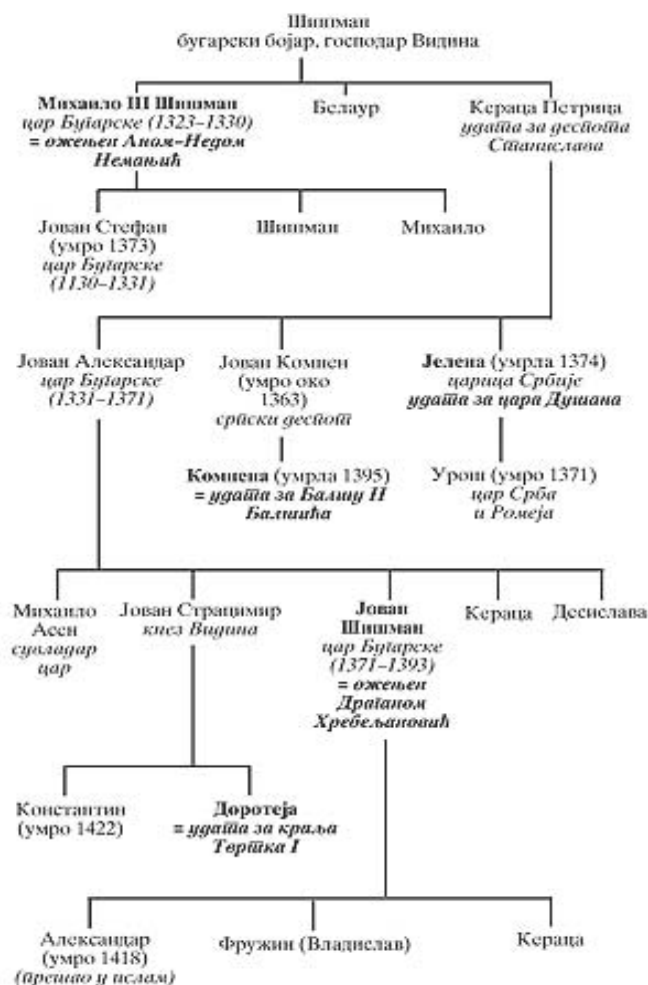
Царица Јелена била је жена чврстих ставова. Готово редовно појављује се на фрескама, достојанствено приказана уз свог супруга, краља, а касније цара, који је очигледно за њу био веома везан. Византијски цар и писац Кантакузин „хвали њену речитост, бистрину погледа и политичку мудрост“. На основу бројних портрета, сачуваних на фрескама, Јелена се описује као „црномањаста, лепо развијена, нимало гојазна. Нос танак и дугачак. Обрве танке и високо извијене у лук. Очи мало жућкасте, помало косе, монголске. Иако покривен огрлицом, види се да је врат дугачак и танак.“ У једном дубровачком писму помиње се „велика љубав“ Душанова према Јелени. Додуше, брак је првих година помутила чињеница да Јелена није могла свом супругу да роди наследника. То је био главни задатак који је имала снаха у било којој владарској породици. Запостављање овог „државног задатка“ повлачило је за последицу развод. У једном тренутку, оваква судбина запретила је и браку Душана и Јелене. Наиме, после четири године, Душан је изгубио стрпљење, па је 1336. године преко Дубровника послао емисаре по Европи, не би ли себи нашао нову младу. Избор је пао на принцезу Елизабету, деветнаестогодишњу нећаку аустријског војводе и кћерку покојног немачког краља. Брачни преговори који су били већ далеко одмакли, ненадано су завршени. У једној аустријској хроници наводи се да је млада принцеза била толико ужаснута могућношћу да се уда за „шизматика“ (тј. православаца), па макар он био и моћни краљ Србије, да је пала у постељу и недуго затим умрла (октобра 1336. године). Разлог смрти аустријске принцезе вероватно није оно што је записао злонамерни католички опат. Но, изгледа да је неуспех ове замисли имао повољан утицај на везу између Душана и Јелене. Наиме, већ наредне, 1337. године, „лета од стварања света 684.“, рођен је наследник - последњи од Немањића - Урош (касније цар).

После Душановог крунисања за цара „Ромеја и Срба“, Јелена је постала царица (1345. године). Јеленин брат Јован Асен, који је живео на српском двору, истовремено је проглашен за српског „деспота“ што је, према византијском царском церемонијалу, била титула одмах испод царске коју су добијали најближи цареви сродници (други „деспот“ постао је Душанов полубрат Симеон). Након Душанове смрти (1355), царица Јелена владала је једним делом српског царства, око града Сера. Ускоро се замонашила узевши манастирско име Јелисавета (око 1359). Јелена је, изгледа, посредовала у женидби свога сина цара Уроша. Године 1360. Урош се оженио влашком принцезом Аном, свастиком бугарског наследника престола. Тако је и последњи Немањић склопио брак који је бар делимично био последица бугарских веза. Јелена је живела довољно дуго да доживи распад моћне државе коју нејаки Урош није био у стању да одржи. Умрла је 7. 11. 1376. године као великосхимница Јевгенија. Њен брат, деспот Јован Комнен Асен, умро је пре ње, око 1363. године. Управљао је градовима Албаније: Валона, Канина, Берат. Јованова кћи Комнина била је удата за зетског владара Балшу II Балшића.

И следећа династија српских владара - породица кнеза Лазара Хребељановића - успоставила је блиске везе с бугарским царевима. Кћи кнеза Лазара и кнегиње Милице по имену Драгиња (или Драгана) удала се око 1386. године за

ПОСЛЕДЊА БУГАРСКА ЦАРСКА ДИНАСТИЈА - ШИШМАН

и пет бугарско-српских бракова (појачана слова)

цара Јована Шишмана (1371-1393), последњег бугарског владара у Трнову. После освајања Трнова, Јован Шишман је умро у турском заробљеништву 1395. године. Цар Јован Шишман и Драгиња имали су више деце: Александра, Фружина, Керацу, Асена. Њихов син Александар одведен је у Малу Азију где је примио ислам и добио од султана Бајазита I једну област на Црном мору. Касније је био управник Смирне. Погиנוу је 1418. године у устанку неке исламске секте. Тако се, под далеким азијским небом, сетно завршила прича о потомству из бугарско-српских владарских бракова.

Најзад, крај једног од последњих представника бугарске царске династије такође је био повезан са Србијом. Син последњег владара Видина који се звао Константин, умро је 1422. године у Београду где је, као избеглица, боравио на двору деспота Стефана Лазаревића. У биографији деспота Стефана прича се како „благочестиви овај (тј. деспот) оплакиваше (Константина) као присног брата и много раздаде за душу његову“.

ПРАВДА ЗА ДЕСПОТА

Можда и више него као владар, деспот Ђурађ плени као личност. „Просвећен, раскошан, несрећан и уман“, пружа нам пример снажне, непоколебљиве особе, узор вође који не поустаје ни онда кад се све око њега растаче и распада. За собом је оставио велику породицу, испуњен живот. Шта више човек, макар био и владар, може да уради пред судбином?

Бранковићи су били последња владарска породица средњовековне Србије, а деспот Ђурађ Бранковић био је несумњиво најзначајнија личност међу њима. Међутим, у колективном сећању народа, као и православне цркве, деспот Ђурађ некако је остао у сенци претходних српских владара - јуначког и светог кнеза Лазара, витешког и префињеног деспота Стефана Лазаревића. Али, Ђурађ је остао и у сенци чланова своје породице који су, било по добру или по лошем, више помињани у народу, попут Вука Бранковића, „издајника са Косова“, или деспотове супруге Јерине, којој је остао надимак Проклета. Ђурђеви потомци - син Стефан, снаха Ангелина, унуци Максим (Ђорђе) и Јован - уздигнути су међу светитеље Српске православне цркве. Ни сувише хваљен, нити кућен, његов лик остао је да магловито лебди у народном сећању између ове две крајности, као „Ђурађ Смедеревац“ и „старац деспот Ђурађ“ из песама бугаршtica. Морао је да сачека правду у виду модерне историје, која му је дала заслужено место у поворци српских владара.

У претешким временима деспот Ђурађ Бранковић борио се с неупоредивом упорношћу и снагом за сваки педаљ српске земље и за последњи одсјај слободе. Турци су му убили оца и брата, ослепили два сина, одвели кћерку у харем, отели очевину, понижавали и газили домовину. Повремено је био њихов вазал, а повремено највећи непријатељ. Ипак, никада, ни под старе дане, није се предао нити посустајао. Кад су му Мађари одузели Београд, саградио је нову престоницу; кад су му Турци заузели готово целу Србију, отишао је у Зету да се бори; кад су му ослепили два сина, он је трећег, најмлађег, свечано прогласио за наследника; веома богат, пристајао је да уложи и последњи златник и имање како би окупио савезнике и још једну војску за Србију. Био је један од ретких владара који је у борби с Турцима изгубио државу да би је, после више година борбе, поново обновио. Знао је да буде одлучан, али и да се покори и поклони кад му ништа друго није преостајало. Знао је да се свети, али и да пређе преко увреда ако је то било неопходно. Живео је дуже него било који од наших средњовековних владара, осим Стефана Немање. Више окретан политичар и дипломата него ратник, стално је тражио савезе и начине да постигне свој циљ. Међутим, ни у најтеже време није се одрицао онога што је сматрао за најдрагоценије

Сл. 1. Деспот Ђурађ (лик с његовог новца)

Деспот Ђурађ Бранковић
- лик с његовог новца

- вере и обичаја предака. Није прихватио црквену унију с Ватиканом иако су унију признали византијски цар и патријарх.

Ђурађ се родио око 1375. године, као други син косовског господара Вука Бранковића и Маре Лазаревић, кћери кнеза Лазара. „Тада је био наилазак иноплеменика на хришћане“ (Стеф. Лазаревић). Мрачни облаци надвијали су се над Србијом након пораза на Марици 1371. године. У једној генерацији малоазијски Турци претворили су се од номадских ратника, који су дуго били тек најамници балканских великаша, у немилосрдне освајаче Балкана. Ђурађ је био дечак оног Видовдана 1389. године кад му се отац вратио с поља Косова јављајући о крвавој бици у којој су погинули кнез Лазар, Милош и толики други. „Не поштедисмо живот наш, да живописан пример после овога другима будемо.“ Да ли је Вук био крив само зато што он и његови ратници нису остали до краја и нису до последњег изгинули? Или је ипак напустио кнеза пре времена? То никада нећемо сазнати. Али, знамо да је (историјски) Вук Бранковић и након Косова наставио отпор

Манастир Девич—задужбина деспота Ђурађа Бранковића

против Турака, све док је могао. Ипак, на крају био је присиљен да постане султанов вазал (1392). „И приложих великом господину цару Бајазиту и сложих ш њим мир...“ (Вук Бранковић). Али није био поуздан, па су га Турци ухватили и заточили у тамницу у којој је вероватно погубљен 1397. године.

„Године „витешког надметања“

Године „витешког надметања“

Оставши без оца, учитеља и вође, као и без помоћи старијег брата, који је свакодневну животну буку заменио миром манастира, Ђурађ улази у оно раздобље живота које бисмо могли назвати добом витешког надметања. У односима средњовековних великаша било је готово природно да међусобно ратују. То се на Балкану наставило и након турске најезде. И у западној Европи тога доба воде се многи феудални ратови, попут Стогодишњег рата у Француској и Ратова ружа у Енглеској. Следећих деценија Ђурађ ће да се надмеће с Ту-рцима, који су му одузели готово целу очевину, као и с хришћанским владарима попут Стефана Лазаревића, који му је био ујак и вршњак, а дуго и главни ривал. Могао је и Бранковић за то раздобље рећи исто оно што је записао његов ујак Стефан у једној повељи: „Ја након младићког мизраста и младих ноктију... у многа жестока и неиздржива искушења, па штавише и смртна пуштена бих... и од свих избуви ме Господ и још ће избавити.“

У тим годинама смењивали су се призори битака и погибија. Након битке код Ангоре, 1402. године, приликом повратка у Србију, ујак Стефан у Цариграду је затворио Ђурађа у тамницу али је он успео да побегне. У сукобима који су уследили наре-

дних година преплитале су се борбе турских принчева за наслеђе престола с борбама њихових вазала - српских кнежева. У тим борбама и деспот Стефан и Ђурађ Бранковић изгубиће по једног брата. Догађаји који су сигурно обележили Ђурђев живот и које је касније често препричавао, дешавали су се око 1410. године. Јула те године турски претендент Муса заробио је Ђурђевог млађег брата Лазара. Муса је затим покушао да уцени Ђурђа да пређе на његову страну. Кад у томе није успео, наредио је да Лазара погубе. Константин Филозоф пише: „Кад је било после битке, нађоше они који су мртве пљачкали младића и по свему познаше најблагодостивијег Лазара и јавише љубљеном брату његову (Ђурђу). И који дирљиви гласови и риданье не могаше се чути од овога (Ђурђа) и благородних који су се тамо нашли...” Нешто касније, 1411. године, сам Ђурађ за длаку је избегао смрт. „Муса... размишљаше убити Ђурђа... он му је на вечери дао отрова. А овај (Ђурађ), имајући лек против отрова, не умре, само пострада од болести.” Једва преживевши покушај тровања, Ђурађ се лукавством избавио из турског логора претварајући се да припрема напад на зидине грчког града Селимврије. Већ 1413. године осветио се убици свог брата. У бици код села Чаморле (Бугарска), удружене турско-српске снаге под Ђурђевим вођством сатрле су противничку војску, док је принц Муса био ухваћен у бекству и погубљен.

„Све има своје време”, каже Проповедник, „време живота и време смрти, време рата и време мира.” Тако је и у Србију, након деценија бура и ратова, почетком друге деценије 15. века наступило варљиво затишје. Под новим султаном Мехмедом I Турци су се привремено умирили, а Србија је могла да, као неки тешко повређени и преморени борац, неколико година

Смедеревски град

предахне и да вида своје бројне ране надајући се бољим данима. Тада се граде нове задужбине, попут манастира Манасије и Каленића, расту трговина, занатство, градови. Стефан улепшава своју нову престоницу - Београд. Године 1412. помирили су се ујак и нећак - Стефан и Ђурађ - који су у то време остали једини преживели мушкарци у својим породицама. Како деспот Стефан није имао деце, Ђурађ је постао и наследник престола. Он се 1414. године поново оженио (по други или трећи пут). Невеста је била Гркиња Ирина из Солуна, од царске породице Кантакузина. Родиће му четири сина и две кћери и остаће уз њега до краја живота делећи добро и зло. Након нестанка породице Балшића, деспот Стефан ће уз Ђурђеву помоћ преузети Зету и тако поново објединити све слободне српске земље. Србија се, накратко, поново простирала од Дунава, на северу, до Јадрана. Пред крај живота, на сабору у Сребреници 1426, деспот Стефан је сестрића и јавно прогласио за сувладара: „Од сад овог (Ђурђа)

сматрајте Господином место мене... и све закле да му буду верни. А прекле оне који би подigli какво неверство.”

Време власти: деспот

Дана 19. јула 1427. године деспот Стефан током лова пао је с коња и у агонији призивао: „По Ђурђа, по Ђурђа!” Последња мисао покојног владара тицала се обезбеђења наслеђа и судбине земље. Тако је и прва мисао новог владара - Ђурђа - такође морала да се тиче будућности земље којој је остало врло мало да се припреми за наступајућа искушења. Јер, знао је већ тада искусни владар да турске претње нису минуле.

Иако је већ био у позним годинама (за средњи век), деспот је остављао упечатљив утисак на околину. Био је „веома леп и крупан човек”, написао је о њему западни путописац Де ла Брокијер, који наводи и да је српски владар окружен дворанима који су „лепи и стасити људи и носе дуге косе и браде” по грчком обичају. Премда смањена и притешњена, Србија се и даље развијала: бројни рудници сребра, а посебно Ново Брдо, чинили су српског деспота веома богатим владарем, а Србију можда и највећом извозницом сребра у Европи. Приморан да Угарима врати Београд, Ђурађ се упустио у један од највећих грађевинских подухвата свог времена. Грозничаво, за неколико година, гради се нова престоница - огромна тврђава на Дунаву - Смедерево. Али, колико год овај подухват био величанствен, показало се да је био узалудан. Огромни напори и патње народа натераног на градњу каменог колоса утицали су да српски сељаци у својим песмама и вековима касније проклињу кривце за своје муке - а посебно деспотицу Јерину. С друге стране, огромне смедеревске зидине нису заштитиле државу нити су спречиле Турке да их у наредне три деценије освоје чак два пута.

Да би појачао свој међународни положај, деспот улаже оно што му је најдрагоценије - своју децу. Кћерку Ка-нтакузину удаје за моћног грофа Улриха II Цељског, сродника угарског краља, а другу кћерку, Мару, шаље сломљена срца султану Мурату II у харем. Поред ње, код султана су остала и два деспотова сина - Гргур и Стефан - као залог верности. Ипак, у одлучном часу ништа неће помоћи. Угарско-турски рат 1438. године подстакао је турску неман. Султан се разјарено баацио на Србију - осваја, пали, пљачка, узима робље, опседа Смедерево које се, након три месеца опсаде, 18. августа 1439. предаје.

Пропада држава, владају глад и епиде-мије, деспот се с породицом сели из једног избеглиштва у друго. Једно време води борбу у Зети, позива на крсташки рат против Турака, тражи савезе, подмићује и потплаћује. Покушава, у очају, и најмаштовитије комбина-ције: да буде проглашен за владара Угарске, да оже-ни сина Лазара угарском краљицом удовицом. Али, пролазе године, круне се и последњи остаци српске слободе, Ново Брдо потпада под Турке 1441. године, Млечани заузимају го-тово целу Зету. Наилази и додатна породична трагедија: да би казнио деспота, султан Мурат наређује да се ослепе ње-гова два заточена сина.

Одбрана и последњи дани

А онда, кад је изгледало да је све већ пропало, јавља се нова нада. То је војска чије је окупљање добрим делом платио деспот, а коју је предводио велики угарски војсковођа и ратник Јанос Хуњади - Сибињанин Јанко, како је познат из народних песама. Хуњадијеви крсташки, удружени с 8000 Срба које води седамдесетогодишњи деспот, у јесен 1443. године прелазе Дунав и у правом блицкригу развијају Турке у биткама код Ниша, Софије и другде, да би их затим врло сурова

зима приморала да се зауставе. Уз подстицај деспотовог новца и његове везе на Порти, султан враћа Ђурађу добар део његове државе (августа 1444). Деспот улази поново у своје Смедерево, а Турци враћају његове слепе синове. Цела Србија сада му личи на његову осакаћену децу: похарана земља, разрушени градови, проређено становништво - сенка пређашње, богате државе...

Од те, 1444. године, кад му је готово чудом или вољом Неба враћена држава, деспот Ђурађ губи вољу за ратовање с Турцима. Зна да је преслаб и да његовој земљи треба одушка. И чини се да је у праву јер наредних година угарске војске трпе тешке поразе од Турака: 1444. године у бици код Варне у страшном поразу гине угарски краљ; 1448. војска Јаноша Хуњадија потучена је у другој бици на Косову. Између опрезног деспота и жестоког Хуњадија тих година развија се непријатељство које ће трајати до пред саму њихову смрт кад их је турска опасност поново ујединила. Знао је деспот Ђурађ да није све у оружју, па је упорно тражио и развијао везе и савезништва у Угарској, у Млещима, у Дубровнику, слао поклисаре на далеке дворове у Рим и Напуљ. Али, чак и кад је био у најтежем положају, није пристајао на уцене.

Након доласка на власт новог султана Мехмеда II Освајача, 1451. године, наступа следећи чин трагедије за хришћане на Балкану. Огромна Мехмедова војска опседа и 29. маја 1453. године заузима Константинопољ - Цариград. Десило се незамисливо: заувек нестаје хиљадугодишње Византијско царство, средиште света за све православне. Деспот даје одушка свом болу откупљујући заробљене византијске калуђере и угледнике. Следеће године на реду је Србија: спаљен је Крушевац, заузети су Ново Брдо и многи други градови. Међу небројеним турским жртвама, запамћено је сурово погубљење набијањем на колац храброг ратника Николе Скобаљића. Константин из Островице, тада заробљеник, описао је како је, након освајања Новог Брда, „цар

(султан), стојећи пред вратима града, бирао младиће на једну страну, а женску чељад на другу страну, а мушкарце исто тако слао на ров на другу страну, па који су међу њима били најистакнутији, наредио је да се ти сви посеку...”

Слободна Србија све је мања - деспоту преостаје тек предео око Смедерева. Али, и поред прекоћи турске силе, хришћани и даље пружају жесток отпор. Тако, 1456. године Турска ломи зубе о зидине Београда који огорчено бране удружени Мађари, Немци Јанка Хуњадија и Срби деспота Ђурађа. Била је то једна од величанствених, али ретких победа над славним Мехмедом Освајачем, и последњи успех осамдесетогодишњег деспота. Напаћен и ојаћен, умро је 24. децембра 1456. године, у слободном Смедереву, окружен породицом и својим оданим пратиоцима. Нестао је тако последњи знаменити балкански хришћански господар и уједно последњи значајни српски средњовековни владар. Све док је био жив, одржавао је веру у отпор, окупљао око себе и како-тако успевао да очува своју поклеклу домовину. Међутим, све се распало непосредно након његове смрти. Спуштала се дуга ноћ над Србијом. И ми данас можемо само да тужно спустимо главу над прераним нестанком оне блиставе културе чије су цветане наговештавале фреске Каленића, списи Константина Филозофа, образовани владари попут деспота Стефана и Ђурађа, а која је згажена пре него што се могла и развити. О тадашњем стању у деспотовини можда најбоље сведочи чињеница да је деспот сахрањен на брзину и готово тајно и да му данас не знамо гроб. Непознати беседник у надгробном слову деспоту Ђурађу сетно ће прозборити: „А нас своје, како оставио јеси? Како ћемо претрпети мрачну ноћ? Ко ће нам покрити рану тешку због твојега одласка... Којим ногама недрхтавам земљу газимо? Кад си ти умро, како ћемо ми живети?”

Душко Лопандић

Политикин забавник—бр. 2886

КАД ЗАМИРИШУ ЈОРГОВАНИ

Кад би неко некако успео да, макар уз помоћ стиха познате народне песме „Стани, стани, Ибар водо...”, умилостиви ову прилично мушичаву реку да мало успори и да му, бар у назнакама, повери шта су све њене воде чуле и виделе, било би ту прича за дуже од 1001 ноћобдења. Без претеривања. Јер, овде, на обронцима Столова, Жељина, Копаоника и Голије, расла је, и узрасла, српска средњовековна држава. И оставила упечатљиве камене трагове свог постојања и трајања.

Мада је ред да се иде по реду, овде ћемо - због бајковитости приче - почети мало после почетка, некако с пролећа. У време кад је долина Ибра сањала Провансу, предео из тамо неке Француске. Тек, краљ Урош I (1243-1276), трећи син Стефана Првовенчаног, пожелео је да своју будућу невесту дочека онако како дама из знамените француске лозе Анжуј и заслужје. И, заповедио је да се у целој долини Ибра, од Рашке до Краљева, засаде јорговани. И да замиришу у време кад је туд требало да прође свечана поворка из Приморја, с кочијама у којима је седела будућа српска краљица, али и светица Јелена Анжујска. Тако је и било, а легенда је толико претрајала да се и данас, почетком маја, на Ђурђевдан (од Краљева, испод тврђаве Маглич до манастира Градац) по обичају одржава народно весеље познато под именом Дани јоргована у Долини јоргована, кад замиришу милиони струкова овог весника пролећа.

А краљица Јелена Анжујска, мајка двојице српских краљева, Драгутина и Милутина, управо је поизнад Долине јоргована изградила своју задужбину, један од бисера српске средњовековне баштине. Реч је о манастиру Градац, чија је градња завршена 1276, а у коме ће - тридесет осам година касније - и сама бити сахрањена. Остаће упамћена и као ктитор црква и манастира у Приморју, несеквично дарујући и православне и римокатоличке богомоље. Уз то, била је и прва српска краљица која је бринула о образовању жена, мудро их саветовала о избору мужа, али и даривала пристојним миражом из своје ризнице.

У ово својеврсно путовање Долином краљева кроз добар део средњовековне повести српске државе бродит ћемо узводно. Природа каже да је тако теже, али историја има свој ток који ћемо овде, како је и ред, поштовати. Јер, управо сасвим близу места где Ибар своје воде предаје Западној Морави саздана је Жича, „Мајка свих цркава”. Грађена између 1206. и 1217. године, омалтерисана особеном црвеном бојом, њена Црква светог спаса (Вазнесења Христовог) постаје храм у коме се за првог српског краља (1217) крунише њен ктитор Стефан Првовенчани. Две године касније добија улогу првог седишта Српске архиепископије. У Жичи ће се, каже легенда уграђена и у грб оближњег Краљева, крунисати још шест краљева и за свакога ће бити отворена а затим зазидана по једна врата, те отуд и оно поетично „седмобрата Жича”. Касније су време и људи средиште српске средњовековне државе померали према југу, опет уз реку.

А тамо, изнад ђудљивих букова и дубоких вирова, где испод Столова столују магле, на врх брда, мада се врбама није мицало с обала Ибра, угнездио се један од најочуванијих средњовековних градова у Србији - Маглич. Магла као да је својим праменовима таме прекрила и причу о његовом настанку. Претпоставља се да је ова тврђава са седам кула, опасана дебелим зидинама и са три стране заштићена непроходном клисуром, настала 1240. године, с намером да, након монголске провале која је и Жичи дошла цркве, штити прилаз Ибарској долини и брани Студеницу и Жичу.

Први сачувани писани подаци Маглич помињу 1337. године

кад је архиепископ Данило II овде подигао дворце и ћелије. После су ветрови рата развејали његов значај, а данас се у унутрашњости утврде распознају два дворишта, остаци палата, црква светог Ђорђа, делови пекаре и средњовековних цистерни за воду. До њега се, и даље издалека моћног изгледа, с пута може стићи само viseћим мостом, али тек кад осетиш да у теби узаври крв једног Индијане Џонса.

У срцу српске земље Рашке, једанаест километара северозападно од Ибра, у долини речнице Студенице налази се истоимени манастир, саграђен у последњој четвртини 12. века. Манастирска здања Студенице градили су и дограђивали велики жупан Стефан Немања, син му свети Сава, унук краљ Радослав и праунук краљ Милутин. У то време почело је зидање цркве Нотр Дам у Паризу.

У Немањином житију пише: „Било је ово место пусто ловиште зверова. Кад је дошао у лов господин наш и самодржац Стефан Немања, који је владао свом српском земљом, и кад је он ловио овде, изволи му се да на овом месту сагради овај манастир.” Овде је Немања боравио пре него што је, замонашен као Симеон, отишао на Свету гору где је помогао свом сину светом Сави да подигне Хиландар. После његове смрти, син је мошти пренео у Србију и над њима помирио своју браћу Вукана и Стефана Првовенчаног, завађене око престола. У Студеници, царској лаври, сахрањени су Немања, његова жена Ана, синови Вукан и Стефан и унук Радослав. Овде се први пут појављују српски натписи на фрескама.

На високој литици, десетак километара од манастира Студеница, углесана и надграђена на већ постојеће пећине, угнездила се испосница светог Саве. У њој се шћућурила мала једнобродна црква светог Ђорђа, а унутрашњост пећине подељена је на спратове, где су уређене одаје за боравак испосника. Повест нам поверава да је управо овде, окружен највећим аскетима међу монасима, свети Сава писао „Студенички типик” и „Житије светог Симеона”, свог оца. И данас, у својеврсном тиховању и посту, монаси воле да се овде осаме.

Кад путем низ Ибар кренете од Студенице према Ђурђевим ступовима и Сопоћанима, десет километара пре Рашке, на самом ушћу Брвенице у Ибар, ето га, као на длану, на виском купастом брду, на падинама Копаоника, средњовековни утврђени град - Брвеник, боље рећи његови остаци. Заједно с Магличем, значи је прилично добру брану упаду непријатеља, и онима који би кренули с југа и онима који су хтели том истом југу. Захваљујући рударству и трговачким пословима, пре свега Дубровчана и Которана, овај крај, познат и као Брвеничка жупа, био је врло густо насељен.

Његова историја везана је, углавном, за браћу Мусиће, њиховог оца Мусу и мајку Драгану, сестру кнеза Лазара. А, како кажу записи, Муса је, челник цара Душана, по одобрењу цара Уроша, године 1363. трампио Звечан и Звечанску жупу за Брвеник и Брвеничку жупу.

Повест везана за Мусиће помиње и две цркве у овом крају - Стару и Нову Павлицу, обе сасвим близу Брвеника. Стару Павлицу, цркву из преднемањићког доба, помиње још Мавро Орбин у свом делу „Краљевство Словена”, где говори о заробљавању Николе Алтомановића, у Ужицу, 1373. године. Претпоставља се да је важни сужањ био сакривен у тада мушком манастиру Стара Павлица. Смештен на врху стене, данас је очуван и конзервиран само део првобитне веома сложене конструкције.

Нова Павлица саграђена је између 1383. и 1386. године, и то као задужбина браће Мусића. По основној просторној замисли црква припада моравској школи, али се од сличних грађевина разликује по томе што јој је фасада једноставнија. Делимично очуван живопис указује на особеност у поређењу са осталим сачуваним српским средњовековним уметничким наслеђем.

На левој обали Ибра, три километра југоисточно од Рашке, налази се манастир Кончулић. Настао је у доба великог жупана Стефана Немање и имао је веома висок углед међу српским манастирима, што указује на могућност да га је основао неко од српских владара, можда и сам Немања. Овде је „замонашен архиепископ Данило II, а за време краља Милутина био је седиште Кончулске епископије”. Од некадашњих манастирских здања, чији архитектонско-грађевински склоп није потпуно познат, преостала је само црква светог Николе, обновљена 1861. године.

Прича о настанку манастира Ђурђеви ступови дубоко је утемељена у легенди о тамничењу Стефана Немање. По тој причи за коју знамо из биографије коју је о свом оцу написао Стефан Првовенчани, Немања се тако усрдно молио светом Христовом ратнику Ђорђу да му је овај помогао да се избави из тамнице. Тада се и зарекао да ће му у знак захвалности посветити цркву. Тако је и било, и то одмах након његове победе код Пантина (1170) кад је успео да победи заједничку војску Византинца и своје браће.

Наиме, на сачуваном фрагменту изнад улазног портала пише да је цркву подигао велики жупан Стефан Немања 1171. године. Уз њу су узрасле и две високе куле звоници (стлпови - ступови - средњовековни појам за куле) и манастиру заувек наденули име.

У исто време са сличним кулама у прочељу подигнуте су и катедрала светог Трипуна у Котору и црква светог Петра и Павла у Бијелом Пољу.

За разлику од највећег броја српских средњовековних манастира зиданих, по правилу, на скровитим местима, Ступови су изграђени на купастом шумовитом брежуљку, издалека видљиви из ма ког правца намерник да им приступи. Године 1282. краљ Драгутин је улазну кулу претворио у капелу и наменио је себи за гробницу у којој и почива од 1316. године.

Друштво му праве живописани историјски призори попут четири државна сабора, као и портрети свих Немањића.

Већина фресака је оштећена, а оне најбоље очуване пренете су у Народни музеј у Београду. Ни сам манастир није одолео времену и људима, пострадавши у сваком рату. Радови на обнови, започети још 1960. године, онедавно су унапредовали подухватом великог броја знаних и незнаних и Ступови се враћају себи.

Дуго, непристојно дуго, није се знало где се тачно налазио Стари Рас, престоница прве средњовековне српске државе, по коме је и Србија у време Немањића називана Рашком. Име града први пут се помиње у 9. веку, кад га је забележио византијски цар Константин Порфирогенит. Три столећа касније о њему пише и хроничар Јован Кинема, док се у српским изворима појављује тек касније. Данас су стручњаци сагласни да је утврђење Рас било на локалитету Градина, изнад старог Пазаришта (Трговишта), осам километара западно од Новог Пазара.

Током археолошких ископавања, започетих 1972. године, из таме

векова изронили су остаци тврђаве (где је, по свему судећи, био двор Стефана Немање) и пећински манастир с црквом посвећеном Светим арханђелима у којој је, највероватније, писано „Вуканово јеванђеље”, које се сматра једним од најстаријих сачуваних трагова писмености у Срба. Зна се, поуздано, да је управо у Расу, 1230. године, краљ Радослав отворио и прву српску ковницу новца.

Иначе, под Старим Расом данас се подразумевају Петрова црква, Ђурђеви ступови, Црна Река, Кончулић и, пре свега, Сопоћани. Године 1979. стављен је на листу УНЕСЦО-а, као подручје од значаја за светску културну и природну баштину.

На самом уласку у Нови Пазар, на брду поред пута, као својерстан камени белег већ вековима тихује Петрова црква, најстарија богомоља у Србији. Мада је посвећена апостолима Петру и Павлу, махом је скраћено зову Петрова црква. Њени најстарији сачувани делови потичу из 6. века, док је остатак цркве плод обнова предузетих у 9. и 10. столећу, али и касније. Први писани помен цркве потиче из 1020. године.

Историчари су уверени да је управо овде Стефан Немања, родоначелник династије Немањића, прешао из римокатоличке у православну веру. Чак и да је, 1196. године, овде - у седишту Рашке епископије - предао власт сину Стефану, потоњем првом српском краљу Стефану Првовенчаном, и да је на овдашњем Сабору донесена одлука да се богумили протерају из Србије.

Посебност Петрове цркве је и број очуваних фресака насталих у сасвим различитим раздобљима, непоткупљивог сведочанства трајања богатог историјског али и уметничког живота на овим просторима. Не чуди, не само због овога, што се и Петрова црква нашла под уочиштем УНЕСЦО-а.

На самом извору Рашке, петнаест километара западно од Новог Пазара, налази се манастир Сопоћани, чија је представа „Успење пресвете Богородице” у цркви Свете тројице на изложби у Паризу, 1961. године, проглашена за најлепшу фреску средњег века. Манастир, задужбина краља Уроша I Немањића (1243-1276), изграђен је до 1260. године, а дозидан га је у 14. веку његов праунук цар Душан. Најлепше фреске осликане су у другој половини 13. столећа и

убрајају се у највише домете византијске уметности.

Уважена историчарка уметности Мери Софи Делпеш овако је, 1994. године, доживела живопис Сопоћана: „Ниједан авион, космички брод или интерконтинентална ракета не могу да вас одведу у такве висине у какве вас воде фреске на зидовима српског манастира Сопоћани. Али, за то није довољно да купите карту, морате да очистите своју душу и умекшате своје срце.”

Мало је, готово нимало, трагова о животу средњовековног утврђеног града Јелеч, тринаест километара јужно од Новог Пазара. У неким успутним записима помиње се као „једна од ратних престоница Немањића”. Његови остаци и даље господаре једним од највиших врхова овог краја и станиште су небеских грабљивица.

Путем дугачким стотинак километара, ова наша (ћутљива) Долина краљева понекад уме да наговори векове да проговоре. А њих, бар повремено, ваља чути. Не због њих, због нас.

Петар Милатовић

Политикан забавник—бр. 2878

Манастир Градац—задужбина Краљице Јелене Анжујске